

MAJBURIYATNING BEKOR BO'LISH ASOSLARI

Haqnazarova Gulsanam Zohidjon qizi

Toshkent davlat yuridik universiteti

Jinoiy odil sudlov fakulteti 3-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18932921>

Annotatsiya: Ushbu maqolada fuqarolik-huquqiy munosabatlarning muhim tarkibiy qismi bo'lgan majburiyatlarning bekor bo'lish asoslari va ularning huquqiy tabiati yuridik faktlar prizmasida tahlil qilinadi. Majburiyatlarning lozim darajada bajarilishi, muddatdan oldin bekor bo'lishi hamda bir tomonlama bekor qilishining qonuniy va shaartnomaviy shartlarini aniq misollar yordamida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: majburiyat, yuridik fakt, majburiyatning bekor bo'lishi, lozim darajada bajarish, bir tomonlama bekor qilish, qarz shartnomasi, voz kechish haqini berish, hisobga o'tkazish, qarzdor, kreditor, yuridik shaxs, tilxat, muqobil talab.

Аннотация: В данной статье анализируются основания прекращения обязательств как важнейшего элемента гражданско-правовых отношений и их правовая природа через призму юридических фактов. На конкретных примерах освещены вопросы надлежащего исполнения, досрочного прекращения, а также законные и договорные условия одностороннего отказа от исполнения обязательств.

Ключевые слова: обязательство, юридический факт, прекращение обязательства, надлежащее исполнение, односторонний отказ, договор займа, предоставление отступного, зачет встречных требований, должник, кредитор, юридическое лицо, расписка, встречное требование.

Abstract: This article analysis the grounds for the termination of obligation as a vital component of civil law relations and their legal nature through the lens of legal facts. Using specific examples, the issues of proper performance, early termination, and the legal and contractual conditions for unilateral terminations of obligations are highlighted.

Keywords: obligation, legal fact, termination of obligation, proper performance, unilateral termination, loan agreement, accord and satisfaction, set-off of counterclaims, debtor, creditor, legal entity, receipt, counter-claim.

Har qanday huquqiy munosabat kabi majburiyatlar ham muayyan asoslar, ya'ni, muayyan yuridik faktlar mavjud bo'lgan vaqtda bekor bo'ladi. **Majburiyatning bekor bo'lishi deganda** vujudga kelgan yuridik fakt tufayli majburiyat ishtirokchilari huquq va burchlarining bekor bo'lishi tushuniladi. Shu

navbatda **yuridik fakt** tushunchasiga to'xtalib o'tadigan bo'lsak, yuridik fakt huquqiy munosabatlarning paydo bo'lishi, o'zgarishi va tugatilishi uchun zarur shart hisoblanadi. Majburiyat huquqiy munosabatlarda yuridik fakt bizga majburiyatlarning bekor bo'lish vaqtini begilovchi muayyan hodisa yoki vaqt bilan bog'liq bo'ladi. Misol uchun A va B shaxs ortasida qarz shartnomasi 10.11.2025 yilda 10 mln so'mlik qarz shartnomasi tuzildi va Bga majburiyatlarni bajarish muddati 10.01.2026 yil etib belgilandi. Shartnomada belgilangan muddatdan oldin B 20.12.2025 yilda qarz shartnomasida ko'rsatilgan majburiyatlarini bajardi va shu sanadan boshlab A shaxsga nisbatan Bning majburiyatlari bekor bo'ldi. Ushbu holatda majburiyatlar muddatdan oldin bekor bo'ladi chunki B shaxs majburiyatlarini oldindan bajargan hisoblanadi.

Majburiyat Fuqarolik kodeksida, boshqa qonunlarda yoki shartnomada nazarda tutilgan asoslarga ko'ra **to'liq yoki qisman bekor bo'ladi**. Yuqorida keltirgan misolimizda majburiyat B shaxs tomonidan **to'liq bekor qilingan** hisoblanadi chunki u qarz shartnomasida ko'rsatilgan 10 mln summani to'liq to'lagan hisoblanadi.

Majburiyatning taraflardan birining talabi bilan bekor qilishga qonun hujjatlari yoki shartnomada nazarda tutilgan hollardagina yo'l qo'yiladi. (Fuqarolik kodeksi 340-modda). Ushbu norma majburiyatning bir tomonlama bekor bo'lishi masalasini tartibga soladi. Ya'ni, odatda majburiyat ikki tomonlama kelishuv bilan bekor qilinadi. Ammo ba'zi hollarda bir tarafning o'zi (masalan kreditor va qarzdor) majburiyatni bekor qilishni talab qilish huquqiga ega bo'lishi mumkin faqat e'tibrga oladigan holat bu- qonun yoki shartnomada ruxsat berilgan belgilab qo'yilgan bo'lishi kerak. Ushbu norma shuni anglatadiki, shartnoma taraflaridan biri xohlagan paytda o'z xohishi bilan majburiyatni bekor qilolmaydi bu shartnomada belgilangan bo'lishi ya'ni ruxsat berilgan bo'lishi kerak va ushbu norma majburiyatni bir tomonlama buzishning oldini olishga qaratilgan hisoblanadi. Shartnomada majburiyatning bir tomonlama bekor qilinishiga misol qilib "Art design" MCHJ bilan "ZGGB" advokatlik firmasi o'rtasida xizmat ko'rsatish shartnomasi tuzilgan ya'ni advokatlik firmasi yangi qurilgan bo'lgan faqat xonalarni dekoratsiya qilish kerak bo'lgan va shu maqsadda "Art design" MCHJ bilan shartnoma tuzgan. Shartnomaning 7.2- bandida shunday shart bor: Agar ijrochi (Art design) ishni shartnomada ko'rsatilgan muddatda bajarmasa yoki ish sifatsiz bajarilsa, buyurtmachi (ZGGB advokatlik firmasi) yoza ogohlantirish bergandan keyin shartnomani bir tomonlama bekor qilish huquqiga ega deb belgilangan. Biroq "Art design" belgilangan muddatda (20 kun) ishni tugatmaydi, dekoratsiyalarning sifati past bo'ladi, devorlar nosoz bo'yalgan

va elektr simlari ham xavfli holatda o'rnatilgan bo'ladi. Shundan so'ng buyurtmachi ya'ni "ZGGB" advokatlik firmasi ijrochiga ogohlantirish xati yuboradi va ogohlantirish xatida kamchiliklarni 10 kun ichida tuzatishini agar tuzatmasa shartnomani bekor qilishini va boshqa ustalarni ishga olishni bildiradi. Ushbu vaziyatda xizmat ko'rsatish shartnomasi bir taraflama bekor qilinadi va buyurtmachi ijrochidan oldindan avans to'lagan bo'lsa, uni qaytarib olish huquqiga ega bo'ladi va buyurtmachi boshqa ustalarga xarajat qilgan bo'lsa, bu zararni undirish huquqiga ham ega hisoblanadi.

Majburiyatlarni qonunda belgilangan tartibga ko'ra bir tomonlama bekor qilishga misol qilib Fuqarolik kodeksining 455-moddasida belgilab qo'yilgan mahsulot yetkazib berish shartnomasini keltirib o'tishimiz mumkin. Ushbu normada belgilangan qoidaga ko'ra, mahsulot yetkazib berish shartnomasini bajarishdan bir tomonlama bosh tortishga taraflarning biri shartnomani jiddiy buzgan taqdirda yo'l qo'yilishi belgilangan. Ushbu qoidaga ko'ra shartnomani jiddiy buzish holatlari ushbu kodeksning 455-moddasi 2-qismida keltirib o'tilgan agarda taraflardan biri shartnoma shartlarini jiddiy buzgan taqdirda shartnoma bir tomonlama bekor qilinadi.

Amaldagi qonunchilikka ko'ra, majburiyat quyidagi hollarda bekor bo'ladi:

- 1) majburiyatlarning bajarilishi bilan;
- 2) voz kechish haqini berish bilan;
- 3) hisobga o'tkazish bilan;
- 4) talabdan boshqa shaxs foydasiga voz kechish bilan;
- 5) qarzdor bilan kreditor bir shaxs bo'lib qolishi bilan;
- 6) majburiyat yangilanishi bilan;
- 7) qarzdan voz kechish bilan;
- 8) bajarish mumkin bo'lmaganligi tufayli;
- 9) davlat organi hujjati asosida;
- 10) fuqaroning vafot etishi bilan;
- 11) yuridik shaxs tugatilishi bilan;

Yuqorida ko'rsatilgan umumiy asoslardan tashqari majburiyatlarni bekor qiladigan ba'zi asoslar ularning ayrim turlarini tartibga soladigan tegishli boblarida nazarda tutilgan. Jumladan, mulkni ijaraga oluvchi shartnomani istagan vaqtida bir tomonlama bekor qila olishi mumkinligi kodeksda belgilangan normalarda o'z aksini topgan.

Majburiyatlarning bajarilishi bilan bekor bo'lishi.

Fuqarolik kodeksining 341-moddasida ko'rsatilgandek, majburiyat, qoida tariqasida uning lozim darajada bajarilishi bilan bekor bo'ladi.

Ushbu norma shuni anglatadiki, har qanday majburiyat (qarz, xizmat ko'rsatish, tovar yetkazish va hokazo) agar u to'liq va shartlarga muvofiq bajarilsa, u holda majburiyat yakunlanadi, ya'ni bekor bo'ladi. Aniqroq qilib aytganda, qarzdor o'z zimmasidagi ishni yoki to'lovni bajargach endi u tomonidan hech qanday majburiyat qolmaydi. Majburiyat bajarilishi bilan tugaydi. Majburiyatlarni lozim darajada bajarish deganda, majburiyat qarzdor tomonidan to'liq bajarilishi tushunish lozim. Misol keltiradigan bo'lsak, X firmasi V firmasi bilan mahsulot yetkazib berish shartnoma tuzadi. Ushbu shartnoma shartlarida 100 dona televizor yetkazib berish majburiyati bor. X firmasi shartnomada ko'rsatilgan muddatda, sifatli va to'liq 100 dona televizorni topshirdi va V firmasiga nisbatan majburiyat bajarildi va shartnoma bekor bo'ldi. Ushbu vaziyatda X firmasi shartnomada belgilangan muddatda hamda sifatli 100 dona televizorni vaqtida mahsulotni V firmasiga yetkazib berganligi sababli X firmasi mahsulotni V firmasiga topshirgandan so'ng majburiyati bekor qilinadi chunki X firmasi majburiyatni lozim darajada bajarganligi uchun.

Jumladan majburiyatlar bekor bo'lishining eng keng tarqalgan usullarida biri majburiyatni tegishli ravishda ijro etish hisoblanadi. Majburiyatlarning bekor bo'lishi uchun bajarish tegishli ravishda amalga oshirilmasa, majburiyatni bekor qilmay, balki uni buzganlik uchun mulkiy javobgarlik belgilanadi, ba'zi hollarda majburiyatni real ravishda bajarish vazifasi ham saqlanib qoladi.

Ayrim majburiyatlar tegishli ravishda bajarilishi bilan bekor bo'ladi.

Shu bilan birga majburiyatni qisman bajarga shaxsga shu shartnomani qayta tiklashda imtiyozli huquq beriladi. Ushbu qoidaga ko'ra, agar biror bir jismoniy yoki yuridik shaxs majburiyatning bir qismini bajarib ma'lum uzrli sabablarga ko'ra, shartnomada ko'rsatilgan majburiyatlarni to'liq emas lekin qisman bajargan bo'lsa, keyinchalik shu taraf shartnoma yoki munosabatni qayta tiklashda imtiyozli huquqqa ega bo'ladi boshqalarga nisbatan. Misol uchun, "Temirbeton" MCHJ "Nur qurilish" firmasi bilan pudrat shartnomasini tuzadi. Pudratchi (Temirbeton) ishning 60 foizini bajargan ammo keyin moliyaviy sabablar bilan ish to'xtatiladi. Oradan bir muddat o'tib, buyurtmachi, (Nur qurilish) qurilishni yana davom ettirmoqchi bo'ladi. Shundan so'ng buyurtmachi ilgari ishning bir qismini bajargan Temirbeton MCHJ shartnomani qayta tiklashda imtiyozli huquqqa ega bo'ladi. Chunki buyurtmachi ma'lum muddat oldin Temirbeton MCHJ bilan pudrat shartnomasini tuzgan edi shu sababdan ham

buyurtmachi birinchi navbatda Temirbeton MCHJga pudrat shartnomasini tuzish uchun taklif kiritishi kerak.

Bundan tashqari misol qilib, biror mulkni ijaraga olgan shaxs o'z zimmasiga olgan majburiyatni qisman bajarsa, shu mulkni ijaraga olish uchun yangi shartnoma tuzishda boshqa shaxslarga nisbatan imtiyozli huquqqa ega bo'ladi.

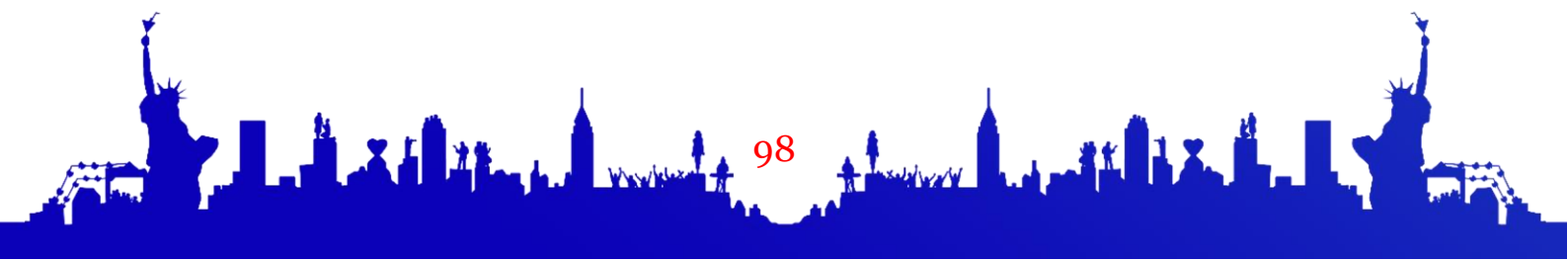
Kreditor ijroni qabul qila turib, qarzdorning talabi bo'yicha unga ijroning to'liq yoki qisman qabul qilganligi to'g'risida tilxat berishga majbur. Agar qarzdor majburiyatni tasdiqlash yuzasidan kreditorga qarz hujjatini bergan bo'lsa, kreditor ijroni qabul qila turib, bu hujjatni qaytarishi, agar uni qaytarish mumkin bo'lmasa, bu to'g'rida o'zi bergan tilxatda ko'rsatishi lozim.

Majburiyatlarni bajarilganligini isbotlovchi boshqa hujjatlar ham bo'lishi mumkin. Sotilgan ashyolarni oluvchiga jo'natish uchun transport tashkilotiga topshirilishi yoki oluvchiga yuborish uchun aloqa bo'limiga berilishi to'g'risidagi hujjat shular jumlasiga kiradi. (Fuqarolik kodeksi 390-modda) Qarz hujjatining qarzdor qo'lida bo'lishi, boshqa bir hol isbotlanmaguncha, majburiyatning bekor bo'lganligini tasdiqlaydi.

Kreditor tilxat berishdan, qarz hujjatini qaytarishdan yoki qaytarib berish imkoniyati yo'qligi tilxatda ko'rsatishdan bosh tortgan holatda, qarzdor ijroni to'xtatib turishga haqli bo'ladi. Bunday holda kreditor muddatni kechiktirgan hisoblanadi. Misol uchun Oybek E'zozadan 20 mln so'm qarz oladi va bu haqda tilxat yozadi. Oybek qarzni to'liq qaytarmoqchi bo'ladi, lekin E'zoza ya'ni kreditor "Men tilxatni qaytara olmayman, yo'qolib qoldi" deydi va yangi tilxat yozib bermaydi. Ushbu vaziyatda Oybek qarzni vaqtincha to'xtatib turishga haqli, chunki tilxat kreditor tomonidan qaytarilmasa, u keyinchalik "qarz bermagan edim" kabi da'volarga duch kelishi mumkin.

Qarz hujjatining qaytarilishi yoki uni qaytarish mumkin bo'lmaganligi to'g'risidagi tilxat o'rniga berilgan hujjat ustiga ijroning qabul qilinganligi haqida yoxib berish majburiyatning ijro etilganligini isbotlash hujjatlaridan biri hisoblanadi. Qarz hujjati (tilxat) qarzdor tomonidan kreditorga beriladi. Bunday hujjat bilan ko'pincha maishiy pudrat shartnomalaridan kelib chiqqan majburiyatlar guvohlantiriladi.

Qarz hujjati kreditor qo'lida bo'lishi- majburiyatning mavjudligini isbotlovchi dalil hisoblanadi va unga majburiyatning bajarilishini talab qilish huquqini, masalan, qarz pulining to'lanishi, buyurtma qilgan narsaning berilishini talab qilish huquqini beradi.

Kreditor majburiyatning ijrosini qabul qila turib, qarzdorga qarz hujjatini qaytarishga majbur. Qarzdor esa majburiyatning bajarilganligini tasdiqlovchi hujjatni o'ziga berilishini kreditordan talab qilish huquqiga ega.

Ayrim hollarda majburiyatning bajarilganligi to'g'risida kreditordan alohida hujjat olmay, balki qarzdorning tilxat ustiga majburiyatning bajarilganligini, masalan, qarz pulining butunlay yoki qisman olinganligini yozish mumkin. O'z xarakteriga ko'ra qarz hujjati to majburiyat tegishli suratda bajarilguniga qadar kreditorda bo'lishi kerak. Qarz hujjatining qarzdorga qaytarilishi majburiyatning bajarilganligini anglatadi. Shuning uchun qarz hujjatining qarzdor qo'lida bo'lishi boshqa bir hol isbotlanmaguncha, majburiyatning bajarilganligini va shu bilan uning bekor bo'lganligini tasdiqlaydi.

Agarda kreditor yo'q bo'lsa yoki u ijroni qabul qilishdan bosh tortsa, yoxud boshqa sabablarga ko'ra qabul qilish muddatini o'tkazib yuborsa, shuningdek muomala layoqatiga ega bo'lmasa yoki muomala layoqati cheklangan bo'lsa, ijroni qabul qilishga rozi bo'lgan vakil qog'ozni notarial idoraning depozitiga qo'yishi mumkin. Bunday hollarda pulni yoki boshqa qimmatli qog'ozni kreditor nomiga notarial idoraning depozitiga qo'yish, majburiyatni lozim darajada bajarish bo'lib hisoblanadi.

Yuridik shaxslar o'rtasida majburiyatlarning bajarilishi tegishli hujjatlar bilan rasmiylashtiriladi. Yuborilgan tovarlar yoki ko'rsatilgan xizmatlar uchun to'langan summani tasdiqlaydigan kvitansiya ana shunday hujjat hisoblanadi. Ular tashkilotlar mablag'lari hisobidan pul to'lovlarini va boshqa xarajatlarning to'g'ri sarflanganligini tasdiqlash hamda tegishli nazorat olib borish beradi.

Majburiyatlarni hisobga o'tkazish yo'li bilan bekor bo'lishi.

Hisobga o'tkazish imkonini majburiyatni bekor qiladigan shunday usulki, buning vositasida muddat to'lgan yoki qisman muddati ko'rsatilmagan yoxud taab qilish payti bilan belgilangan muqobil o'xshash talab hisobga o'tkazilishi bilan majburiyat to'liq yoki qisman bekor bo'ladi. 9 Fuqarolik kodeksi 343-moddasi, chunonchi, kim oshdi savdosida g'olib chiqqan shaxs bilan shartnoma tuzishda u to'lagan zakalat summasi tuzilgan shartnoma bo'yicha majburiyatlarni bajarishda hisobga o'tkaziladi). Hisobga o'tkazish o'z o'zicha avtomatik tarzda amalga oshirilmaydi. Fuqarolik huquqi nuqtai nazaridan hisobga o'tkazish bir tomonlama bitim bo'lib ko'ringanligi tufayli bunga bir tomonning hisoblashish to'g'risidagi arizasi kifoya qiladi.

Hisobga o'tkazish- majburiyatlarni bajarilishini osonlashtiradi, chunki bu usul taraflarning bir biriga pul to'lash bilan bo'lgan ortiqcha harakatlarni qilishdan ozod qiladi va har ikki kreditorning manfaatlarini yaxshi ta'minlaydi.

Muqobil (qarshi) talabni hisobga o'tkazish fuqarolar ishtirok etgan munosabatda ham, tashkilotlar o'rtasidagi munosabatlarda ham qo'llaniladi. Tashkilotlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga muqobil talabni hisobga o'tkazish, bank orqali hisoblashish shaklida amalga oshiriladi. Bank tashkilotlar ixtiyoridagi pul mablag'larining aylanishini tezlatish maqsadida naqd pulsiz o'zaro hisoblashishni amalga oshiradi.

Bank orqali hisobga o'tkazish Fuqarolik kodeksining tegishli moddalaridan tashqari vakolatli organlar tomonidan chiqarilgan maxsus hujjatlar bilan ham tartibga solinadi.

Qonun muqobil talab hisobi yo'li bilan majburiyatlarning bekor bo'lishi uchun quyidagi uch talabni qo'yadi:

1) majburiyatlar qaytarma bo'lishi, ya'ni kreditorlar bir-biriga nisbatan qarzdor bo'lishi kerak. Masalan, ijaraga oluvchi ijaraga beruvchiga ijara haqi uchun 20.000 so'm to'lashi kerak bo'lsa, ijaraga beruvchi undan 20.000 so'm qarz bo'lsa- muqobil talab hisobli bo'ladi.

2) qarama-qarshi talab bir xilda, talab qilinadigan narsaning alomatlari ham shu turda bo'lishi kerak. Masalan, pulga pul, bug'doyga bug'doy kabi. Agar qarama- qarshi taabning narsasi bir xil bo'lmasa, o'zaro muqobil talabni hisobga o'tkazish mumkin emas. Masalan, bir tomon bir ashyo yuzasidan vindikatsion da'vo qo'zg'atsa, ikkinchi tomon esa shartnoma bo'yicha ko'rsatilgan xizmatni talab qilsa, bunday talablar o'zaro qarshi talabni hisobga o'tkazish yo'li bilan bekor bo'lmaydi, ya'ni muqobil talabni hisobga o'tkazish yo'li bilan hisoblashoish mumkin emas.

3) bir xildagi qarama qarshi talabni hisobga o'tkazish ularni bajarish muddatlari to'lgan bo'lishi kerak. Agar bajarish muddati ko'rsatilmagan yoki talab qilish payti bilan belgilangan bo'lsa, majburiyatni bajarishning hisoblanishi har qachon talab etilishi mumkin. Shuning uchun bunday talabni o'zaro hisobga o'tkazishda bajarish muddati ahamiyatsizdir. Biroq kreditor bajarish muddati to'lmagan talabni, shu kreditordan talab qilish muddati to'lgan qarzdorning talabiga qarshi o'zaro hisobga o'tkazishga haqli emas.

Muqobil talablarni hisobga o'tkazishga yo'l qo'yilmaydigan holatlar amaldagi qonun hujjatlarida belgilanganidek,

-da'vo muddati o'tgan talablarni (da'vo muddatining o'tib ketishi talab qilish huquqini yo'qotadi);

-fuqaroning sog'lig'iga shikast yetkazish yoki uning vafoti munosabati bilan yetkazilgan zararni to'lash to'g'risidagi talabni;

-aliment undirish haqidagi talabni;

-umrbod ta'minlash shart bilan uy-joyni boshqa shaxsga topshirish talabini (mehnatga qobiliyatsiz shaxslarni moddiy jihatdan ta'minlash maqsadida bo'lganligi tufaytli);

-qishloq xo'jalik mahsulotlari kontraktatsiya shartnomalari bo'yicha majburiyatlarning bajarilmaganligi uchun tomonlarning mulkiy javobgarligi;

-qonunda yoki shartnomada nazarda tutilgan boshqa hollardagi talabni hisobga o'tkazishga yo'l qo'yilmaydi.

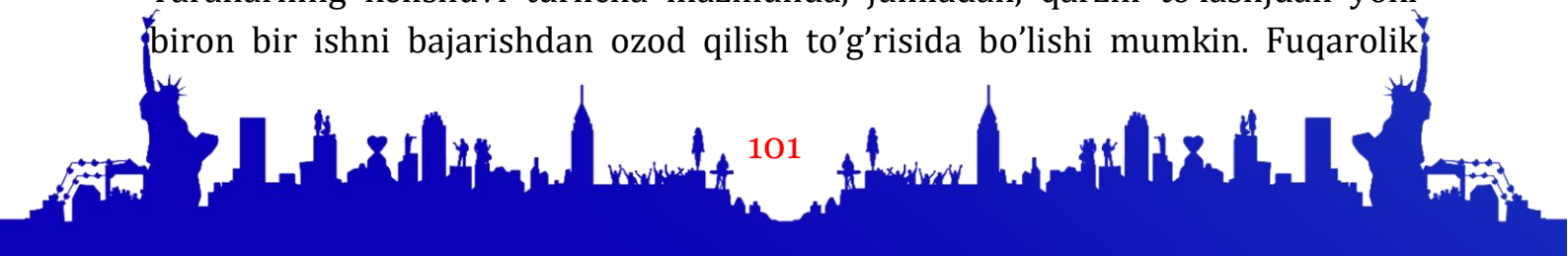
Talabdan boshqa shaxs foydasiga voz kechilgan taqdirda qarzdor o'zining dastlabki kreditorga muqobil talabni yangi kreditorning taabiga qarshi hisobga o'tkazishga haqli.

Agar talab qarzdor bu talabdan boshqa shaxs foydasiga voz kechilgani to'g'risidagi bildirishni olgan paytgacha mavjud bo'lgan asosga ko'ra, vujudga kelgan bo'lsa va talab qilish muddati ana shu bildirish olguncha kelgan bo'lsa yoki ushbu muddat ko'rsatilmagan yoxud talab qilish payti bilan belgilangan bo'lsa, hisobga olish amalga oshiriladi. (Fuqarolik kodeksi 345-modda) Qarzdor bilan kreditor bitta shaxs bo'lib qolganida majburiyat bekor bo'ladi. (Fuqarolik kodeksi 346-modda). Ma'lumki, har qanday shaxs o'ziga o'zi ham kreditor ham qarzdor bo'lishi mumkin emas. Bunday kreditor va qarzdorning bir shaxs bo'lib qolishi ko'pincha meros olishda uchraydi. Masalan, meros oluvchi shaxs o'z akasi yoki otasidan qarzdor bo'lsa, keyinchalik meros ochilishi natijasida kreditorning (marhum aka yoki otaning) talab qilish huquqlarini o'ziga oladi.

Qarzdor bilan kreditorning bir shaxs bo'lib qolishi fuqarolar o'rtasidagina emas, balki yuridik shaxslar o'rtasida ham yuz berish mumkin. Odatda yuridik shaxslar qayta tashkil etilganda yoki bir nechasi qo'shilishi tufayli (universal huquqiy vorislik) qarzdor va kreditor bo'lgan tashkilotlar bir yuridik shaxs bo'lib qolishi- majburiyatni bekor qiladi. Agar bunda qo'shilish keyinchalik bekor bo'lsa, majburiyat yangidan paydo bo'ladi. Chunonchi, bir biriga qarzdor bo'lgan ikki xo'jalik qo'shila turib, keyinchalik yana ajralsalar- avvalgi qarzdor xo'jaliklarning majburiyati yangidan paydo bo'ladi.

Taraflarning kelishuvi bo'yicha va qarzdorni qarzdan voz kechishi bo'yicha majburiyatning bekor bo'lishi.

Taraflarning kelishuviga muvofiq majburiyatlarning bekor qilinishida bunday kelishuv bajarilmagan majburiyatlarni kelgusida bajarishdan ozod qilishga qaratilgan bo'ladi va har ikki taraf majburiyatni bajarishga hali kirishmagan vaqtda yoki majburiyatning bir qismi bajarilgan vaqtda yuz beradi. Taraflarning kelishuvi turlicha mazmunda, jumladan, qarzni to'lashdan yoki biron bir ishni bajarishdan ozod qilish to'g'risida bo'lishi mumkin. Fuqarolik

kodeksining 342-moddasiga asosan taraflar kelishuviga muvofiq majburiyat uni bajarish o'riniga voz kechish haqini berish(pul to'lash, mol-mulk berish kabi) bilan bekor qilinishi mumkin. Voz kechish haqining miqdori, muddatlari va uni berish tartibini taraflar belgilaydilar.

Kreditorning qarzdin voz kechishi ham majburiyatni bekor bo'lishiga olib keladi. Bir taraflama bitim bo'lib, unda taraflarning kelishuvi ro'y bermaydi. Biroq bunda kreditorning qarzdin voz kechishi boshqa shaxslarning kreditor mol-mulkiga nisbatan huquqlarini buzmasa, majburiyat bekor bo'ladi. (Fuqarolik kodeksi 348 modda).

Fuqarolik kodeksining 347-moddasida ko'rsatilgandek, taraflar o'z o'rtalaridagi dastlabki majburiyatni boshqa narsani yoki boshqacha ijro etish usulini nazarda tutuvchi yangi majburiyat bilan almashtirish (majburiyatni yangilash) haqida kelishib olsalar, majburiyat bekor bo'ladi. Jumladan, biror bir narsa nasiyaga olinganda oldi sotdi shartnomasidan kelib chiqqan majburiyat taraflarning kelishuvi bilan qarz majburiyatlariga aylantiriladi. Bunday holda taraflar o'rtasida qarz shartnomasi bian tartibga solinadigan huquqiy munosabat kelib chiqadi.

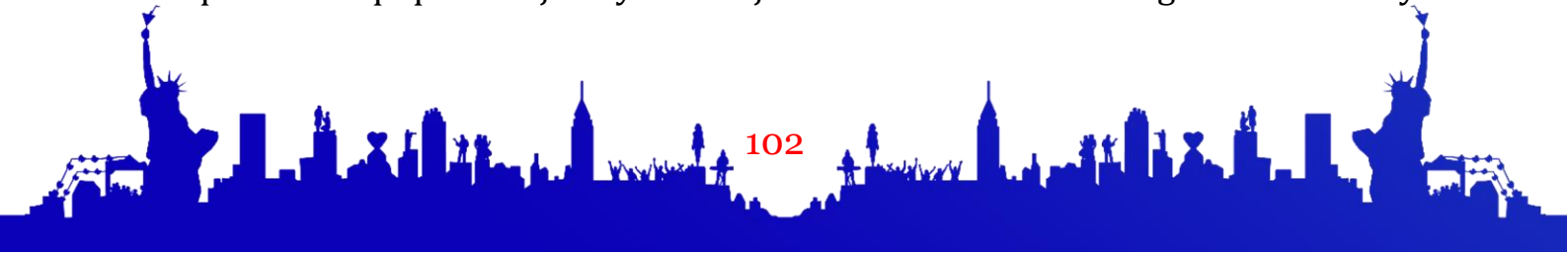
Majburiyatning boshqa majburiyat bilan almashtirish uchun qator shartlar talab qilinadi. Bunda birinchidan, taraflar o'rtasidagi bir majburiyatni bekor qilish uchun boshqa turdagi majburiyat bilan almashtirish haqidagi kelishuv bo'lishi; ikkinchidan, harakatda bo'lgan, haqiqiy majburiyatlarning bo'lishi (agar dastlabki majburiyat haqiqiy bo'lmasa yoki bekor qilingan bo'lsa, u holda majburiyatni boshqa bir majburiyat bilan almashtirish to'g'risida kelishuv ham bo'lishi mumkin emas); uchinchidan, yangi majburiyat haqiqiy bo'lishi va eski majburiyatdan biron bir farq bo'lishi kerak.

Taraflarning bir turdagi majburiyatni boshqa bir turdagi majburiyatlar bilan almashtirish to'g'risidagi kelishuv ham shartnomalarni tuzishga oid umumiy qoidalarga muvofiq bo'lishi lozim. Dstlabki majburiyatning yangi majburiyat bilan almashtirilishida dastlabki majburiyatning bajarilishini ta'minlash uchun belgilangan zakalat, kafolat va boshqa usullar ham bekor bo'ladi.

Majburiyatning kelishuv yo'li bilan bekor qilinishi Fuqarolik kodeksining 102 112-moddalariga rioya qilgan holda rasmiylashtirilishi lozim. Tashkilotlar o'rtasidagi majburiyatlarning kelishuvi faqat yozma shakldagina bekor qilinishi mumkin.

Bajarish mumkin bo'lmaganligi tufayli majburiyatning bekor bo'lishi.

Fuqarolik huquqida majburiyatni bajarish mumkin bo'lmasligi deb shunday

vaziyat tushuniladiki, bunda qarzdorga majburiyat mazmunini tashkil etgan harakatlarni bajarish imkoniyati bo'lmay qoladi.

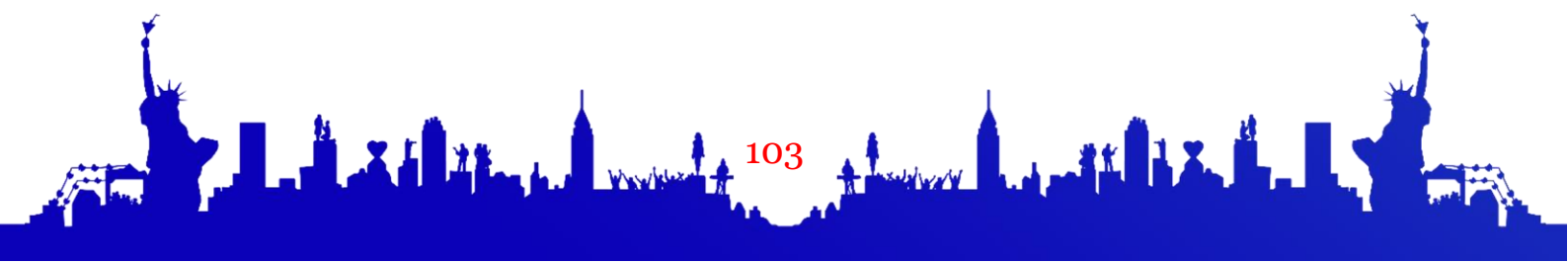
Fuqarolik kodeksining 349-moddasida ko'rsatilishicha, agar taraflardan birontasi ham javob bermaydigan vaziyat tufayli majburiyatni bajarishni imkoni bo'lmay qolsa, u bekor bo'ladi. Bashart, qarzdor majburiyatni kreditorning aybli harakatlari tufayli bajarishi mumkib bo'lmay qolsa, kreditor o'zining majburiyat bo'yicha bajarganlarini qaytarib berishni talab qilishga haqli emas.

Bajarish mumkin bo'lmaslik tasodifiy holatlar tufayli bo'lishini birovning aybi bilan bog'liq bo'lishi holatidan ajratish kerak. Tasodifiy holat tufayli bajarish mumkin bo'lmasligi deb mazkur sharoitda, vaziyatda qaytara olmaydigan kuch, jumladan, suv toshqini, zilzila, yong'in kabi tabiiy ofatlar tufayli bajarish mumkin bo'lmasligi mumkin.

Bajarishning mumkin bo'lmay qolishi qarzdor aybi bilan bo'lgan deb hisoblash uchun bajarish imkoniyatini bermagan holatlar qarzdor qasddan yoki ehtiyotsizlikdan yo'l qo'ygan bo'lishi yoxud uning oldini olmagan bo'lishi kerak. Agar bajarishga imkoniyat bermaydigan holatlar qarzdorning aybi bilan sodir etilgan bo'lsa, u holda qarzdor majburiyatni bajarishdan ozod bo'lmaydi, bunday holda majburiyat bekor bo'lmay o'z kuchida qolib, faqat uning mazmuni yuz bergan holatda qarab o'zgarishi mumkin. Qarzdorning aybi bilan ijro etib bo'lmaydigan holat sodir qilingan bo'lsa, majburiyat bajarilmasligi uchun neustoyka yoki zararni to'lash burchidan ozod qilinmaydi.

Qonun majburiyatni bajarish mumkin bo'lmasligi faktlarni turlarga bo'lib ko'rsatmaydi. Majburiyatni bajarib bolmasligi faktlari o'z xarakteriga ko'ra bir necha turga, jumladan, jismoniy, huquqiy va iqtisodiy faktlarga bo'linadi. Jismoniy jihatdan bajarib bo'lmaslik deganda, bajarilishi lozim bo'lgan majburiyat narsasining nobud bo'lishi natijasida bajarish mumkin bo'lmasligi tushuniladi. Masalan, ijaraga berilayotgan binoning yong'in tufayli yaroqsiz bo'lib qolganligi sababli majburiyat narsasini berib bo'lmaydi.

Huquqiy jihatdan bajarib bo'lmaslik deganda, majburiyat mazmunini tashkil etish harakatini qilishni vakolatli organ tomonidan chiqarilgan huquqiy hujjat bilan man qilinishi tushuniladi. Masalan, dori tayyorlash zvodi dori yetkazib berish majburiyatini olsa, lekin tayyorlangan dorining zararli xususiyatlari ma'lum bo'lib qolib, vakolatli organ fuqarolik muomalasidan chiqarish to'g'risida buyruq bersa, huquqiy asos bo'yicha bajarib bo'lmaydigan holat ro'y beradi.

Iqtisodiy jihatdan bajarib bo'lmashligi shu bilan xarakterlanadiki, qarzdor majburiyatni bajarish jarayonida ortiqcha xarajatlar qilish lozim bo'lsa, bunday xarajatlar tufayli xalq xo'jaligiga zarar yetkazilishi sababli bajarilmasligi mumkin.

Bundan tashqari, majburiyat butunlay yoki qisman, shuningdek muttassil va vaqtincha bajarib bo'lmashlikni bir biridan farqlash maqsadga muvofiqdir.

Qisman ijro etib bo'lmashlik, masalan, shartnomaga asosan topshiriladigan bir nechta ashyoning bir yoki birmunchasining buzilishidan kelib chiqishi mumkin.

Butunlay ijro etib bo'lmashlik esa, topshirilishi mumkin bo'lgan mulkning tasodifiy holat sababali iste'molga yaroqsiz bo'lib qolishi tushuniladi.

Vaqtincha bajarib bo'lmashlikka vakolatli organ tomonidan berilgan buyruqqa asosan majburiyat bajarilishi kechiktirilishini misol qilib ko'rsatish mumkin. Vaqtincha ijro etib bo'lmashlikda majburiyat butunlay bekor qilinmay. Balki bajarilishi vaqtincha to'xtatib turiladi.

Muttassil ijro etib bo'lmashlikda biron tasodifiy holat tufayli majburiyatni hech qachon bajarish mumkin bo'lmaydi. Masalan, yong'in tufayli vayron bo'lgan muavvan binoni ijraga berish majburiyati muttassil, hech qachon berilmasligi mumkin.

Majburiyatning davlat organi hujjati asosida bekor bo'lishi.

Fuqarolik kodeksining 350-moddasiga asosan agar davlat organining hujjati chiqishi natijasida majburiyatni bajarish to'liq yoki qisman mumkin bo'lmay qolsa, majburiyat to'liq yoki uning tegishli qismi bekor bo'ladi. Masalan, O'zbekistondagi mis kombinati xorijdagi korxonaga mis yetkazib berish haqidagi shartnoma bo'yich majburiyatga ega bo'lishi mumkin. Bordi-yu, O'zbekiston Respublikasi Hukumati xorijga mis eksport qilishni cheklash haqida qaror qabul qilguday bo'lsa, ushbu majburiyat bekor bo'ladi. Buning natijasida zarar ko'rgan taraflar Fuqarolik kodeksining 12- va 15-moddalariga muvofiq uni to'lashni talab qilishga haqlidirlar.

Davlat organining majburiyati bekor bo'lishiga asos bo'lgan hujjati belgilangan tartibda haqiqiy emas deb topilganda, agar taraflarning kelishuvida yoki majburiyatning mohiyatidan boshqacha tartib kelib chiqmasa va majburiyatni bajarish kreditor uchun o'z ahamiyatini yo'qotmagan bo'lsa, majburiyat tiklanadi.

Fuqaroning vafot etishi yoki yuridik shaxsning tugatilishi sababli majburiyatning bekor bo'lishi.

Majburiyat ishtirokchisi bo'lgan fuqaro vafot etishi tufayli majburiyatlar barcha hollarda ham tugatilmaydi, chunki qonun bilan belgilagan a'zi hollarda

marhumning huquq va burchlari uning vorisiga o'tadi. Jumladan, merosni qabul qilgan voris meros qoldiruvchining qarzlari yuzasidan o'ziga o'tgan meros mulkining haqiqiy qiymatida javobgar bo'ladi. Meros mulki vorislar bo'lmagani uchun davlatga o'tgan bo'lsa, davlat ham shu tartibda marhumning qarzlari uchun javob beradi.

Agar majburiyatni qarzdorning shxsiy ishtirokisiz bajarish mumkin bo'lmasa yoki majburiyat boshqacha tarzda qarzdorning shaxsi bilan chambarchas bog'liq bo'lsa, qarzdor vafot etishi bilan bekor bo'ladi (Fuqarolik kodeksi 351-modd). Chunonchi, vakil vafot etsa, u tomondan olingan majburiyat ham bekor qilinadi, chunki vakillik shaxsiy ishonchga asoslanib belgilangan huquqiy munosabat hisoblanadi. Agar majburiyatni bajarish shaxsan kreditor uchun mo'ljallangan yoki majburiyat boshqacha tarzda kreditorning shaxsi bilan bog'liq bo'lsa, kreditor vafot etishi bilan majburiyat bekor bo'ladi. Jumladan, sog'lig'iga shikast yetkazganligi tufayli zarar haqini olib turgan fuqaroning vafot etishi bilan unga nisbatan belgilangan majburiyatlari ham bekor bo'ladi vahokazo.

Majburiyat qarzdor bo'lgan jismoniy shaxs yoki yuridik shaxs tugatilishi bilan ham bekor bo'ladi. (Fuqarolik kodeksi 352-modd). Yuridik shaxsning qaytadan tashkil etilishida- tashkilot ishlari va mulkni tugatmay bekor qilinganda, ya'ni birlashish, bo'linish yoki qo'shilishlari hollarida majburiyat tugatiladi.

Ikki yoki bir necha tashkilot birlashganda yoki bir tashkilot bir necha tashkilotga bo'linganda ularning huquq va majburiyatlari yangidan vujudga kelgan tashkilot yoki tashkilotlarga o'tadi.

Bir tashkilot boshqa bir tashkilotga qo'shilganda uning huquq va majburiyatlari qo'shi olayotgan tashkilotga o'tadi. Yuridik shaxs bankrot bo'lgani sababli tugatilganda, uning majburiyatlari bekor bo'ladi. Ayrim majburiyatlari, masalan, yuridik shaxs fuqaroning hayoti yoki sog'lig'iga zarar yetkazgani uchun to'lovlar bo'yicha majburiyatlari qarzdor bo'lsa, bekor bo'lmaydi. Bunda FKning 247 moddasida va bankrotlik haqidagi qonunchilikka asosan tugatilayotgan yuridik shaxs mablag'lari kapitallashtirib qo'yiladi va majburiyatning ijrosi boshqa shaxs zimmasiga o'tadi.

Yuqorida ko'rsatilgan usullar majburiyatni bekor qiladigan umumiy asoslar bo'lib, ba'zi hollarda majburiyatlari boshqa asoslarda ham bekor bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Rahmonqulov H. R. Majburiyatning bekor bo'lish tushunchasi va asoslari.- T.: TDYI, 2005. – B.196-198.
2. Mualliflar jamoasi. Fuqarolik huquqi. – T.: TDYU, 2017. – B. 275-285.
3. V. R. Topildiyev. Fuqarolik huquqi. Darslik. Umumiy qism. – T.: Yuridik adabiyotlar publish, 2022. – B. 504.

4. V. R. Topildiyev. Fuqarolik huquqi. Darslik. Umumiy qism. – T.: Yuridik adabiyotlar publish, 2022. – B. 508.
5. O'zbekiston Respublikasi 21.12.1995 yildagi Fuqarolik kodeksi
6. O'zbekiston Respublikasi 29.08.1996 yildagi Fuqarolik kodeksi

